

De Latijnse uitgaven van de *Legenda aurea*
en het werk van de Bijbelvertaler
Enkele opmerkingen bij de legende van Sint Vedastus

Carolien Hilhorst-Böink / Ton Hilhorst

In de derde klas van de middelbare school maakten wij, de eerstgenoemde auteur in Tilburg, de tweede in Oldenzaal, kennis met het vak 'Middel nederlandse letterkunde'. *Karel ende Elegast, Van den vos Reinaerde, de Beatrijs, Egidius waer bestu bleven, Vander Mollen Feeste, Mariken van Nieumeghen*, het was allemaal even interessant, en eigen lectuur, zoals in de *Dichters der Middeleeuwen* van W.H. Beuken en Anton van Duinkerken, leverde nog vele andere ontdekkingen op. Later kozen wij allebei de klassieke talen als universitaire studie en deze keuze heeft ons nooit berouwd. Maar toch, *on revient toujours à son premier amour*, en nu wij de gelegenheid krijgen iets te zeggen over de *Legenda Aurea*, de Latijnse tekst en de Middel nederlandse vertaling het *Passionael*, grijpen wij die met beide handen aan. Wij matigen ons geen deskundigheid aan op het gebied van de Middel nederlandse filologie, maar als vertalers van de *Legenda Aurea* zijn wij geïnteresseerd zowel in de kwaliteit van de Latijnse edities als in de werkwijze van onze verre, nog altijd naamloze voorganger, de Bijbelvertaler van 1360. Voor onze waarnemingen hebben wij genoeg aan een korte tekst; onze keuze viel op de legende van Sint Vedastus.

De Latijnse edities

Wij spreken hier niet over de stroom van vroege drukken uit de vijftiende en de eerste decennia van de zestiende eeuw.¹ Het gaat hier om de kritische edities die de grondslag vormen voor het moderne wetenschappelijke onderzoek van de *Legenda Aurea*. Tot voor kort waren we aangewezen op de uitgave van Theodor Graesse, die verscheen in 1846 en opnieuw werd opgelegd in 1850 en 1890.² Moderne herdrukken zijn naar de editie van 1890. Maar men had net zo goed de eerste druk van 1846 kunnen gebruiken, want er is

¹ Zie S.L. REAMES, *The Legenda aurea: A Reexamination of Its Paradoxical History*, Madison, Wisconsin 1985, blz. 4-5; B. FLEITH, *Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda Aurea* (Subsidia Hagiographica 72), Bruxelles 1991, blz. 30 n. 88. Er is nog één uitgave in de zeventiende eeuw, Madrid 1688, zie REAMES blz. 214 n. 8; daarna is de eerste die van de dadelijk te bespreken GRAESSE in 1846.

² *Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta. Ad optimorum codicum fidem recensuit Dr. Th. GRAESSE, Dresdae & Lipsiae* ¹1846, Lipsiae ²1850, Vratislaviae ³1890.

niets veranderd; zelfs de lijst van *Errata* die bij de eerste druk was gevoegd keert in de latere drukken terug. Het was Graesses bedoeling geweest aan zijn uitgave een deel opmerkingen toe te voegen. Daarom is hij in de *Praefatio* van zijn uitgave zo summier en geeft hij niet aan wat hij in zijn spaarzame tekstkritische voetnoten bedoelt met „Ed. Princ.“ en „Recent.“. Helaas is Graesse er door andere bezigheden nooit toe gekomen dat deel te voltooiën. Tot overmaat van ramp is de tekst die aan zijn uitgave ten grondslag lag, een wiegendruk van vóór het jaar 1474, bij een bombardement in de tweede wereldoorlog verloren gegaan, en een tweede exemplaar van die wiegendruk is niet of nog niet gevonden.³

Berteloot merkt in zijn oratie van 1995 op dat Graesses incunabel of incunabelen twee eeuwen van de bron verwijderd zijn; in die twee eeuwen, zo zegt hij, kan er heel wat tekstbederf opgetreden zijn.⁴ Inderdaad, dit kan het geval zijn, maar het hoeft niet. Ten eerste is het denkbaar dat een incunabel op een vroeg handschrift berust, en ten tweede hebben de dominicanen zich veel moeite gegeven de tekst van de *Legenda Aurea* zuiver te houden.⁵ Onze eigen ervaring met een incunabel uit het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag (signatuur 3 B 41) is dat deze een verrassend goede tekst biedt. Maar beter dan speculeren is constateren, en dat is nu mogelijk met de nieuwe kritische editie van de Italiaanse mediolatinist Giovanni Paolo Maggioni die verscheen in 1998 en die gebaseerd is op enkele zorgvuldig geselecteerde zeer vroege handschriften.⁶

De reacties op de nieuwe uitgave van Maggioni zijn nog betrekkelijk schaars. Onze indruk is dat het werk een grootse prestatie is, maar tegelijkertijd blijkt geeft van een zekere eigenzinnigheid die aan de waarde van de uitgave afbreuk doet.⁷ Iedereen weet dat de Latijnse overlevering een overstelpende omvang heeft, zo'n 1050 handschriften. Zoveel handschriften van een werk van die lengte bestuderen is een onmogelijkheid, maar het is, zoals Maggioni inzag, ook niet nodig. Jacobus voltooit zijn *magnum opus* in 1266 en sterft in 1298. Uit de tussenliggende jaren hebben we nog tientallen handschriften over, en een kritische editie op basis van deze dertiende-eeuwse teksten moet een betrouwbare tekst kunnen opleveren. Maar zelfs die tiental-

³ J.J.A. ZUIDWEG, *De werkwijze van Jacobus de Voragine in de Legenda Aurea*, Diss. Amsterdam, Oud-Beijerland 1941, blz. 9; FLEITH, *Studien*, blz. 30-31.

⁴ A. BERTELOOT, *Herzog Librandus von Burgund. Ein frommer Fürst im Dickicht der niederländischen Legenda aurea-Tradition*, in: *Ons geestelijk erf* 70 (1996), blz. (121-142) 125.

⁵ FLEITH, *Studien*, blz. 413.

⁶ *Iacopo da Varazze, Legenda Aurea. Edizione critica a cura di Giovanni Paolo MAGGIONI*, 2 dln., Firenze 1998, 21999.

⁷ Vgl. C. HILHORST-BÖNK/T. HILHORST, *De Gulden Legende*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 112 (2000), blz. 49-54. Een uitvoerige lovende bespreking biedt Paolo CHIESA in *Studi Medievali* 41 (2000), blz. 276-284.

len handschriften gebruiken zou een verschrikkelijk werk zijn. Daarom heeft Maggioni met de methoden van de klassieke tekstkritiek binnen deze groep van handschriften nogmaals een schifting aangebracht. Had hij het daarbij gelaten, dan was de procedure smetteloos geweest, maar in dit stadium maakte hij een avontuurlijke zwenking. Hij ging ervan uit dat Jacobus na voltooiing van de *Legenda Aurea* met dat werk bezig is gebleven en meent zelfs te weten welk handschrift het best de laatste tekstuele inzichten van Jacobus weergeeft: een handschrift dat tussen 1292 en 1299 in Genua geschreven was, derhalve grotendeels nog tijdens Jacobus' leven en wel in de stad waar hij toen als aartsbisschop zetelde. Met behulp van dit handschrift en nog vier andere qua tekst en in tijd en plaats nauw verwante handschriften reconstrueert hij een tekst die, zo meent hij, zo veel mogelijk overeenkomt met de laatste wil van Jacobus. Of Maggioni's procedure de juiste is, daarover is het laatste woord nog niet gesproken; zoveel is echter wel duidelijk dat hij hier de klassieke tekstkritische methode van Lachmann laat varen. Ook voor de vroege redactie meent Maggioni te weten welke handschriften (twee in getal) daarvan de beste indruk geven. In een afzonderlijk kritisch apparaat vermeldt hij hun afwijkende lezingen. Zo stelt hij ons in staat (*gesteld dat* zijn veronderstellingen juist zijn), de vroege en de late redactie met elkaar te vergelijken en aldus de ontwikkeling van Jacobus' ideeën over de tekst te volgen.

Maggioni's keuze van handschriften heeft gevolgen op twee niveaus. Ten eerste op het niveau van de constitutie van de afzonderlijke legenden. Omdat Maggioni alleen met de genoemde handschriften werkt, blijven de lezingen van andere handschriften die zowel dertiende-eeuws als kwalitatief goed zijn ongebruikt. Wie niet gelooft dat Jacobus zich met zijn tekst is blijven bemoeien of niet gelooft dat de Genuese herkomst van een handschrift gewicht in de schaal werpt, zal zich vrij voelen andere handschriften te gebruiken om de oorspronkelijke tekst te reconstrueren en kan dan tot een ander resultaat komen. Ook op het niveau van de collectie als geheel heeft Maggioni's werkwijze gevolgen. De handschriften die hij gebruikt verschillen van de tekst van Graesse doordat vijf legenden daarin ontbreken en er één legende in voorkomt die juist bij Graesse ontbrak. De ontbrekende legenden zijn die van Sophia en haar dochters, Timotheus, Fabianus, Apollonia en Bonifacius. In de echtheid van die legenden werd allang niet meer geloofd; ook Graesse had al vermoedens dienaangaande en voerde een dubbele nummering van de legenden in, één waarbij dit vijftal werd meegeteld (dit is de tot dusver gangbare nummering) en één waarbij dat niet gebeurde.⁸ De legende die Maggioni extra heeft, is die van Sint Syrus, een Genuese heilige. Deze legende ontbreekt in Maggioni's eerste redactie en komt voor in twee van de vijf handschriften van zijn tweede redactie. Voor Maggioni is de toevoeging een daad

⁸ Zie ZUIDWEG, *De werkwijze*, blz. 6-7; FLEITH, *Studien*, blz. 31-36.

van voortschrijdend inzicht van Jacobus, maar voor de sceptici is het niet meer dan een daad van lokaal patriottisme van Genuese kopiisten. Intussen heeft de weglating van de vijf en de toevoeging van de ene legende het onaangename gevolg dat de nummering van de legenden bij Maggioni afwijkt van die van Graesse: de eerste 47 legenden dragen in beide uitgaven hetzelfde nummer; daarna wijkt Maggioni af.

Het is de vraag of Maggioni's uitgave zich zal handhaven als de standaard-editie van de *Legenda-Aurea*. In elk geval is er een nieuwe grote uitgave in de maak die een kritische tekst op basis van meer handschriften plus een vertaling plus een uitvoerig commentaar wil gaan bieden.⁹ Maar ongetwijfeld is de uitgave van Maggioni een grote stap vooruit:

1. Zijn tekstconstitutie is in de kritische apparaten verantwoord: iedere lezing kan in de handschriften gecontroleerd worden. Dat kon bij Graesse niet.
2. De typografie is aangenaam.
3. Maggioni brengt een paragrafennummering aan waardoor het verwijzen naar passages in de tekst veel gemakkelijker wordt. Hoogstens kunnen we betreuren dat hij hiermee toekomstige uitgevers voor het blok heeft gezet: ofwel ze nemen de paragrafennummering niet over en dan klagen de gebruikers, ofwel ze moeten oplossingen bedenken voor alle plaatsen waar zij hetzij meer hetzij minder paragrafen dan Maggioni tot de tekst rekenen.¹⁰
4. Een belangrijk extra van Maggioni is een apparaat dat hij nog onder de beide kritische apparaten toevoegt, het apparaat van de bronnen. Dit apparaat vermeldt de teksten die Jacobus geraadpleegd heeft. Als deze teksten weer op vroegere bronnen teruggaan, wat vaak genoeg het geval is, worden die eerdere bronnen niet genoemd, want voor de tekstkritiek van de *Legenda Aurea* zijn ze niet van belang. Maar het is duidelijk dat dit apparaat, het resultaat van een ontembare werkkracht, ook voor literair-historisch onderzoek van het grootste belang is.¹¹

⁹ Deze uitgave, van de hand van Bruno Häuptli, zal in een aantal delen verschijnen in de reeks *Fontes Christiani* van uitgeverij Brepols te Turnhout (de reeks verscheen tot dusver bij Herder in Freiburg); het eerste deel hoopt men voorjaar 2003 uit te brengen.

¹⁰ Een vergelijkbaar probleem doet zich, zoals bekend, bij de versnummering van de bijbel voor. Zo worden Marcus 7,16 en 11,26, die in de Statenvertaling tot de tekst gerekend werden, in de Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap tussen vierkante haken gezet en in de Willibrordvertaling 1995 naar de voetnoten verbanen.

¹¹ Zie hiervoor ook B. FLEITH, *The Patristic Sources of the Legenda Aurea: A Research Report*, in: I. BACKUS (uitg.), *The Reception of the Church Fathers in the West: From the Carolingians to the Maurists*, Leiden/New York/Köln 1997, blz. 231-287.

Een en ander wordt aanschouwelijk in de tekst van de Vedastus-legende in beide edities zoals afgedrukt op blz. **. Vergelijken we de beide afdrucken, dan vallen ons nog de volgende verschillen op:

5. Maggioni kiest een meer middeleeuwse en minder classicistische spelling, waarmee hij dichterbij de handschriften blijft. Bij voorbeeld altijd *e* in plaats van *ae*; zo in r. 1 *estus* bij Maggioni tegenover *aestus* bij Graesse.

6. Maggioni gebruikt in tegenstelling tot Graesse aanhalingstekens, in onze tekst in § 5. Daarmee verwijderd hij zich juist van de handschriften, maar het vergemakkelijkt wel het lezen.

7. Maggioni vermeldt in zijn eerste kritisch apparaat ook de afwijkingen van Graesse; hij geeft dat aan met de kleine letter *g*. Wat daarvan te denken? In de tekstkritiek geldt het als ongewenst, lezingen van eerdere edities op te nemen, omdat het de informatie vertroebelt. Maar er zijn nu eenmaal talloze studies en vertalingen op Graesse gebaseerd. Daarom meent Maggioni de lezer een dienst te bewijzen door aan te geven waar hij van Graesse afwijkt.¹² Daar is wat voor te zeggen, op voorwaarde dat het kritisch apparaat dit dan ook *altijd* aangeeft. Dit nu is helaas niet het geval. In deze mini-legende maakt Maggioni in dit opzicht geen fouten. Maar we hebben moeten constateren dat hij de afwijkingen van Graesse zeker niet altijd signaleert.

8. Een teksteditie behoort idealiter vrij te zijn van druk- en spelfouten. Één bladzijde tekst, zoals hier de legende van Vedastus, heeft statistisch weinig te betekenen, maar we stellen vast dat waar de tekst van Graesse vrij is van verschrijvingen, die van Maggioni twee ontsierende fouten vertoont: *descendentem* i.p.v. *descendentem* (§ 9) en *transferretur* i.p.v. *transferretur* (§ 11).

9. Het belangrijkste punt van vergelijking is ongetwijfeld het verschil in tekst. Hier kunnen we de proef op de som nemen en nagaan of het waar is dat Graesse een hele geschiedenis van tekstbederf meesleept. Opnieuw geldt dat we geen al te apodictische uitspraken kunnen doen, omdat we maar zo'n klein stukje tekst onderzoeken. Maar wij hebben vele honderden bladzijden in beide uitgaven vergeleken en hebben de indruk dat het gekozen stuk redelijk representatief is. Wat zijn nu onze bevindingen als we de beide edities voor de Vedastus-legende vergelijken? Het kritisch apparaat van Maggioni boekt negen verschillen; ze zijn gemerkt met het siglum *g*. De meeste daarvan zouden in een vertaling niet eens te merken zijn: *dedit sibi* in de eerste regel zou men niet anders kunnen vertalen dan *sibi dedit*. De kopjes, in dit geval *De nomine* en *De sancto Vedasto*, laat Graesse altijd weg. Maar een verschil als dat in de laatste zin, waar de bisschop het bij Graesse betreurt dat hij door zijn blindheid het lichaam van Christus niet kan zien en bij Maggioni dat hij het lichaam van de heilige, dus van sint Vedastus, niet ziet, is belangrijk. De lezing in de nieuwe editie verdient hier ongetwijfeld de voorkeur, want zelfs als we *corpus Christi* als een aanduiding van de hostie

¹² MAGGIONI, *Jacopo*, blz. XIV.

opvatten¹³, is de tekst veel onsamenhangender dan als we lezen 'het lichaam van de heilige'. Deze lezing lijkt ook bevestigd te worden in de Middelnederlandse vertaling, want *sinen heileghen lichame* slaat zonder twijfel op het lichaam van Vedastus. Maggioni verdient hier, en zo meestal, de voorrang; al is hij soms stordig, hij komt ongetwijfeld dicht bij de oorspronkelijke Jacobus dan Graesse deed. Anderzijds is het met de kwaliteit van Graesse zeker niet zo droevig gesteld als vaak beweerd is; leggen we de Vedastus-tekst van Graesse naast die van het Münchense handschrift Clm 13029, uit 1282, dan blijkt hij niet slechter te zijn dan deze zeer vroege tekstgetuige.¹⁴

De Middelnederlandse vertaling

We gaan nu over naar onze tweede vergelijking, die van de Latijnse tekst met de weergave in het *Passionael*. Deze laatste luidt als volgt:¹⁵

Van Sente Vedaste

Wat den name bediedt – ¹Vedaste bediedt waerleec ghevende vele hitten. Want hi gaf hem selven hitten van afflictien ende van penitencien. ²Oft hi bediedt deweghe wee van hem. Want de verdoemde selen altoos segghen wee. Want si selen segghen: Wee mi, dat ic Gode verbolghen hebbe. Wee mi, dat ic sduvels wille ghedaen hebbe. Wee mi, dat ic gheboren ben. Wee mi, dat ic niet sterven en mach. Wee mi, dat ic dus ghetormment werde. Wee mi, want nemmermeer en werd ic verloost.

Van sente Vedaste – ³Vedast was bisscop te Aterrecht ghemaect van sente Remigie. ⁴Doe hi ter poorten vander stat quam ende hi daer vant .IJ. arme liede, enen cropel ende enen blinden, die aelmoesenne baden, so seide hi hen: ⁵«Selver noch goud en es met mi niet, ⁶maer dat ic hebbe, ghevic u». ⁷Ende hi dede ene bedinghe ende ghenasse beide. ⁸Doe in een kerke, die ghelaten was vanden lieden ende die overdect was met dornen, een wolf woende, so

¹³ Vgl. A. BLAISE, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Turnhout 1967, s.v. *corpus* 10. In de *Legenda Aurea* wordt hiervoor *corpus domini* (b.v. 54,38; 109,238; 115,291), *corpus sacrum* (54,39) of *corpus dominicum* (b.v. 54,41; 116,215) gebruikt.

¹⁴ Een collatie van de Maggioni-tekst met Clm 13029 levert acht verschillen op: § 1 *et penitentie* – Clm; § 2 *fui* sum Clm; § 3 *Atrebatensem* Traiectensem Clm; § 4 *et* – Clm; § 10 *DL* quingentesimum primum Clm; § 11 *Audomatus* Andomatus (-rus?) Clm; § 11 *sancti* episcopi Clm; § 11 *postmodum* post modicum Clm. Clm 13029 vertoont met zijn lezing *Traiectensem* een even ernstige fout als Graesse met *Christi* en kan voor wat de Vedastus-legende betreft, niet als beter beschouwd worden dan de Graesse-tekst.

¹⁵ De tekst werd ons welwillend ter beschikking gesteld door prof. AMAND BERTELOOT.

beval hi hem dat hi van daer vloede ende dat hi daer nemmeer weder en quame ende hi deedt. ⁹Doe hi met woorden ende met werken vele liede bekeert hadde inden .XL.^{sten} jare na dat hi bisscop worden was, so sach hi vanden hemele neder comen tote sinen huse een viereghe columme ¹⁰ende hi verstont daer bi dat hi cort sterven soude, also hi dede. ¹¹Ende doemen sinen lichame verdragen soude, so hadde Andomfier [Andonifier *hs.*], de bisscop, die van outheden blint was, rouwe dat hi sinen heileghen lichame niet sien en mochte, ende hi wert te hant siende. Maer na dat so bad hi, en waert sine salecheit niet, dat hi weder blint worde, also hi dede.

Twee aspecten vragen onze aandacht: de vertaalstijl en de tekst van de Latijnse legger. We beginnen met de laatste. De conclusie die we net bereikten, dat Maggioni ons dicht bij het origineel van Jacobus heeft gebracht, is goed nieuws voor degenen die vooral in het werk van de oorspronkelijke auteur geïnteresseerd zijn. Voor het werk aan de Middelnederlandse vertalingen is het echter minder interessant: daar staat de tekst die de vertalers voor zich gehad hebben centraal, en dat is in elk geval voor de Bijbelvertaler van 1360 helemaal niet zo'n goede tekst. De eerste zin van de samenvatting van Berteloots al genoemde oratie geeft daarvan een indruk: „Een aantal opmerkelijke fouten in de *Legenda aurea*-vertaling van de ‚Bijbelvertaler van 1360‘ wekt de indruk dat zijn Latijnse legger een moeilijk leesbaar handschrift met een hier en daar sterk ingekorte tekst moet zijn geweest.“ Dat inkorten kunnen we op twee plaatsen waarnemen in onze Vedastus-legende. In § 10 wordt de datering *circa annum domini DL* eenvoudig weggelaten; gevolgen voor de begrijpelijkheid van de tekst heeft dat niet. In § 2 is meer aan de hand. Hier is niet alleen *deweghe wee van hem* veel korter dan *ue distans, quia ue eternum ab eo distat*, maar bovendien hoort in het Latijn *ab eo* bij *distat*, terwijl de vertaler het bij *eternum* neemt; kennelijk kwam *distat* niet in zijn Latijnse tekst voor. Wat er overblijft in het Middelnederlands is in het zinsverband onzin. Die *hem* zou Vedastus moeten zijn, maar die heeft juist geen reden om ten eeuwigen dage ‚wee‘ te roepen.

Dan de vertaalstijl. Men vindt het vertaalwerk van de Bijbelvertaler vaak aangemerkt als ‚pijnlijk letterlijk.‘ ¹⁶ Er zijn echter in oudere tijden heel wat krassere staaltjes van formeel equivalent vertalen.¹⁷ Wij begrijpen dat die

¹⁶ Berteloot, Herzog, blz. 139 spreekt van ‚peniblen Genauigkeit‘, H. VAN DIJK, *Karel de Grote in het Passionael*, in: A. MULDER-BAKKER/M. CARASSO-KOK (uitgg.), *Gouden Legendes. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, Hilversum 1997, blz. (61-70) 63 van ‚angstvallige nauwgezetheit‘.

¹⁷ Een extreem voorbeeld is dat van Aquila, een van de jongere vertalers van de Hebreeuwse bijbel in het Grieks, die ook homoniemen met hetzelfde woord weergeeft. En de oude Armeense vertalers van Griekse auteurs brengen de grondtekst zo letterlijk over dat hun werk het mogelijk maakt de grondtekst te reconstrueren.

pijnlijke letterlijkheid niet zozeer betekent dat de vertaler het Latijn voortdurend op de voet volgt, maar meer dat hij vertaalt wat hij in zijn Latijnse tekst vindt, ook als dat onzinnig is. Maar overigens, zo is onze indruk, is de vertaler geen letterknecht, maar respecteert hij de doeltaal. Meteen al het eerste kopje, *De nomine*, geeft hij weer met *Wat den name bediedt*. Bij terugvertaling zouden we iets krijgen als *Quid nomen significet*, en bij ons weten geven de Latijnse handschriften nooit zo'n formule. Ook schroomt hij niet zich omstandiger uit te drukken dan de voorbeeldtekst. Een charmant voorbeeld daarvan geeft de laatste zin, *Maer na dat so bad hi, en waert sine salecheit niet, dat hi weder blint worde, also hi dede*, waar het Latijn kortweg zegt *sed postmodum ad uotum suum lumen amisit*. De leesbaarheid is er alleen maar mee gediend. Hetzelfde geldt voor *Want si selen segghen* dat hij onbekommerd in § 2 invoegt.

Van goed taalgevoel getuigt ook de weergave van *ue quia* met *wee mi, dat*. Men kan *ue quia* letterlijk vertalen met 'wee, omdat'. Maar de Bijbelvertaler doet liever recht aan het Nederlands, dat in een uitroep 'wee' door een voornaamwoord of een naamwoord laat volgen: 'wee mij', 'wee de zwangeren in die dagen', en treft de toon ook beter met het pathetische 'dat' in plaats van het verstandelijke 'omdat'. Elegant is ook de variatie die hij zich bij het laatste *Wee mi* veroorlooft, waar hij 'dat' vervangt door 'want'.

Het zou verleidelijk zijn meer voorbeelden aan te halen, maar we willen ons beperken tot twee trekjes die ons als vertalers een gevoel van herkenning gaven. Het betreft uitdrukkingvormen waarvoor het Nederlands geen equivalent heeft. Bij letterlijk vertalen zou men de doeltaal de constructies van de grondtaal opleggen, maar dat is niet de stijl van het *Passionael*. Zo kan het Latijn onderschikking van gedachte kort uitdrukken met behulp van de ablativus absolutus en het participium coniunctum. Onze taal leent zich daar veel minder goed voor en wij behelpen ons doorgaans met de nevenschikking. Dat was kennelijk ook al zo voor de Bijbelvertaler. Waar het Latijn in § 7 zegt *facta oratione utrosque sanauit*, heeft de vertaler *hi dede ene bedinghe ende genasse beide*. Andere voorbeelden zijn te vinden in de §§ 10 en 11. Ten tweede kent het Latijn de zogenoemde relatieve aansluiting, waarbij een naar de vorm betreffelijke bijzin weliswaar functioneert als een zelfstandige zin, maar toch een bijzonder nauwe band met de voorafgaande zin heeft.¹⁸ Het Nederlands kent deze finesse niet of nauwelijks; bij ons moet het aanwijzend of het persoonlijk voornaamwoord de rol van het betreffelijk voornaamwoord overnemen. Juist zo gebeurt het bij de Bijbelvertaler: in § 4 vertaalt hij *Qui cum ad portam ciuitatis uenisset* met *Doe hi ter poorten vander stat quam*, in § 10 *qui finem suum adesse considerans post modicum* met *ende hi verstont daer bi dat hi cort sterven soude*.

¹⁸ Vgl. H. PINKSTER, *Latijnse syntaxis en semantiek*, Amsterdam 1984, blz. 100-101.

Een aparte bespreking verdient § 11 *Andomfier, de bisscop*. De bijstelling *de bisscop* is een extra ten opzichte van de tekst van Graesse en Maggioni. Naar de inhoud past deze lezing uitstekend. Het ligt immers voor de hand dat het overbrengen van de relikven onder leiding stond van een bisschop, en het is heel aannemelijk dat bij die gelegenheid verteld wordt dat de bisschop een wonder heeft beleefd door toedoen van de heilige. Veroorlooft de vertaler zich hier een verduidelijkende toevoeging? Of zouden we de lezing wellicht mogen gebruiken om de oorspronkelijke Latijnse tekst te reconstrueren?

Natuurlijk zijn er ook dingen die wij in onze vertaling anders zouden doen. In de rubriek *de nomine* komt Jacobus vaak met een uitleg waarbij de naam wordt herschreven in een qua klank min of meer overeenkomstige vorm. Zo leest hij in de naam van Vedastus de verklaring *uere dans estus*. In een vertaling, zeker in een Germaanse taal, valt deze klankovereenkomst weg: in *waerleec ghevende vele hitten* is zij niet terug te vinden. In zulke gevallen geven wij de Latijnse formule plus de Nederlandse vertaling: „Vedastus is hetzelfde als *uere dans estus*, „die echt gloed geeft“.

Een tweede punt is de annotatie. Men kan zich op het standpunt stellen dat een vertaling voor zichzelf moet spreken. Zo ging het in vroeger tijden, en ook de befaamde vertaling van Richard Benz is geheel vrij van voetnoten. Inderdaad moet de lectuur zo min mogelijk onderbroken worden, maar anderzijds menen wij dat de lezer het niet helemaal zonder toelichting kan stellen. Voor een deel kunnen we die onderbrengen in een inleiding of in aanhangsels, maar voor een deel zal die onder aan de bladzijde gegeven moeten worden. Weet iedere lezer dat §§ 5 en 6 een letterlijk citaat zijn van Hand. 3,6? Het hele verhaal van de genezing is trouwens gemodelleerd naar Hand. 3. En in § 11 kan een vermelding van de tijd waarin het lichaam werd overgebracht zijn nut hebben; dit speelde zich niet vlak na Vedastus' dood, maar ruim anderhalve eeuw later af. Ook is het dienstig dat er iets over Audomatus gezegd wordt, bij voorbeeld dat hij bisschop was; de Middelnederlandse vertaling neemt dat op in de tekst, zoals we gezien hebben.

Zo zullen onze procedures soms anders zijn. Maar onze overheersende indruk is dat de Bijbelvertaler een buitengewoon belangwekkend stuk werk heeft geleverd, een genoeg om te lezen en een bron van inspiratie ook voor een hedendaagse vertaler. Wij hopen oprecht dat een publicatie van het *Passionael* niet lang op zich zal laten wachten.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag machen wir von der Legende des heiligen Vedastus Gebrauch, um die Ausgaben der *Legenda aurea* von Th. Graesse (1848) und G.P. Maggioni (1998) vergleichen zu können und um einen Eindruck von der Übersetzung der *Legenda aurea* durch den Bibelübersetzer von 1360 zu bekommen. Unsere Untersuchung ergab das folgende Bild: Maggioni, obwohl nicht frei von allen Mängeln, weist wichtige Verbesserungen im Vergleich zu Graesse auf. Der Bibelübersetzer hatte einen lateinischen Text vor sich, der sich bisweilen auffällig von der ursprünglichen Textform unterschied. Er hat nicht immer versucht die Ungereimtheiten seiner Vorlage zu verbessern; dennoch beweist er sein ausgezeichnetes Sprachgefühl.

De sancto Vedasto.

Vedastus quasi vere dans aestus, quia vere sibi dedit aestus afflictionis et poenitentiae, vel quasi vaeh distans, quia vaeh aeternum ab eo distat. Nam damnati semper dicent: vaeh, scilicet quia Deum offendi, vaeh quia dyabolo consensi, vaeh quia natus fui, vaeh quia mori non valeo, vaeh quia tam male torqueor, vaeh quia nunquam liberabor.

Vedastus a beato Remigio in Atrebatensem episcopum ordinatus fuit; qui cum ad portam civitatis venisset et ibidem duos pauperes, unum caecum et alium claudum petentes eleemosinam reperisset, dixit iis: argentum et aurum non est mihi, quod autem habeo, vobis do. Et facta oratione utrosque sanavit. Cum autem in quadam ecclesia derelicta et vepribus operta lupus habitaret, eidem praecepit, ut inde fugeret nec ultra illuc redire auderet, quod et factum est. Denique cum verbo et opere multos convertisset, quadragesimo anno sui episcopatus vidit columnam igneam a coelo usque in domum suam descendentem. Qui finem suum adesse considerans, post modicum in pace quievit circa annum domini DL. Cum autem corpus ejus transferretur, Audomatus prae senio caecus, dolens quod corpus Christi videre non poterat, mox lumen recepit, sed postmodum ad votum suum lumen amisit.

[XL · DE SANCTO VEDASTO]

DE NOMINE – ¹Vedastus quasi uere dans estus, quia uere dedit sibi estus afflictionis et penitentie. ²Vel quasi ue distans, quia ue eternum ab eo distat, quod dampnati semper dicent ue, scilicet quia deum offendi, ue quia dyabolo consensi, ue quia natus fui, ue quia mori non ualeo, ue quia male torqueor, ue quia nunquam liberor.

DE SANCTO VEDASTO XL – ³Vedastus a beato Remigio in Atrebatensem episcopum ordinatum fuit. ⁴Qui cum ad portam ciuitatis uenisset et ibidem duos pauperes, unum cecum et alium claudum petentes elemosinam inuenisset, dixit eis: ⁵«Argentum et aurum non est mihi; ⁶quod autem habeo uobis do». ⁷Et facta oratione utrosque sanauit. ⁸Cum autem in quadam ecclesia derelicta uepibus operta lupus habitaret, eidem precepit ut inde fugeret nec ultra illuc redire auderet, quod et factum est. ⁹Denique cum uerbo et opere multos conuertisset, quadagesimo anno sui episcopatus uidit columpnam igneam a celo usque in domum suam descententem; ¹⁰qui finem suum adesse considerans, post modicum in pace quieuit circa annum domini DL. ¹¹Cum autem corpus eius tranferretur, Audomatus pre senio cecus, dolens quod corpus sancti uidere non poterat, mox lumen recepit, sed postmodum ad uotum suum lumen amisit.

DE NOMINE: DE SANCTO VEDASTO g 1. dedit sibi: s. d. g 2. quod: quia MRe, nam g quia⁴ om. C quia⁶: tam add. g liberor: liberabor ß g DE SANCTO VEDASTO: ABBATE add. C, om. g 4. inuenisset: reperisset g 8. derelicta: et add. C g 11. sancti: Christi C g, /// M pre senio: /// M postmodum: post modicum ß

1. dedit sibi: s. d. V 2. quod... liberor om. VE* 4. portam: portum V eis om. V 5. argentum et aurum: au. et ar. V 7. utrosque: utrumque V 8. autem om. V 10. post modicum om. V 10-11. circa... amisit om. VE*

3 sq. JdM *Vita Ved.* ed. cit., pp. 414 sq. VdB *Spec. Hist.* XXI 9-10

„Vergadre mine beenre die ghestroyt sijn!“
Der Plural von ‚been‘ im Mittelniederländischen

Amand Berteloot

Reliquien und Morphologie

Wer von mittelalterlichen Heiligen redet, spricht fast automatisch auch über den Reliquienkult. Als wichtigster Teil der sterblichen Überreste der Heiligen blieben nach ihrem Tod ihre Gebeine auf Erden zurück und genossen schon bald eine besondere Verehrung. Wenn die Körper der Heiligen an einem unbekanntem Ort begraben worden waren, waren es nicht selten die Heiligen selber, die in einer Vision jemandem den Hinweis gaben, wo man die Gebeine finden konnte. Wenn die ursprüngliche Begräbnisstätte mutwillig geschändet und die Gebeine verstreut worden waren, erteilten sie häufig den Auftrag, die verstreuten Überreste wieder zusammen zu suchen. So erging es auch dem heiligen Bartholomäus, der mit dem Satz aus unserem Titelzitat einem Mönch den Befehl gab, seine Gebeine, die die Sarazenen aus Verärgerung über die Verehrung der Christen für sein Grab ausgegraben und verstreut hatten, wieder einzusammeln.

Solche und ähnliche Erzählungen kommen in der ‚Legenda aurea‘ häufig vor, so daß das Wort ‚been‘ in der Bedeutung des lateinischen ‚os‘ (dt. ‚Knochen‘) an vielen Stellen im Text belegt ist. Wenn wir uns in diesem Beitrag mit einer Episode aus der Geschichte der Morphologie des Wortes ‚been‘ beschäftigen wollen, dann tun wir das nicht ohne ein schlechtes Gewissen, das uns einen respektlosen Umgang mit den Reliquien der Heiligen vorwirft. Aber nicht zuletzt aufgrund der Lektüre der ‚Legenda aurea‘ trösten wir uns in der Überzeugung, dass unsere sprachwissenschaftliche Neugier keineswegs die schlimmste Katastrophe ist, von der die sterblichen Überreste vieler Heilige im Laufe der Geschichte heimgesucht wurden. Die Heiligen mögen es uns verzeihen, wenn wir ihre Reliquien hier ein weiteres Mal missbrauchen, um einen Teil der bewegten Geschichte des mittelniederländischen Wortes ‚been‘ zu rekonstruieren. Durch das Vergleichen der zahlreichen Abschriften der mittelniederländischen Übersetzungen der ‚Legenda aurea‘ ist es nämlich möglich, die Morphologie von ‚been‘ im späten Mittelalter zu studieren und auf diesem Wege mehr Einsicht zu gewinnen in die chronologische und geographische Variation innerhalb des Mittelniederländischen. Unsere ‚Legenda aurea‘-Handschriften bilden nämlich ein informatives